

Paus Calixt II te Laon in november 1119 en het «propositum» van Norbert

Op 11 november 1119 was de paus nog te Reims aanwezig¹⁾ na aldaar eind oktober een concilie te hebben gehouden. Vandaar is hij ongetwijfeld naar Laon vertrokken. Hoewel hij te Laon geen enkele bul heeft gegeven²⁾, is er geen reden om te twijfelen aan de uitspraken van de *Vitae Norberti*³⁾ en van Herman van Doornik⁴⁾ dat de paus na het Concilie van Reims een bezoek heeft gebracht aan Bartholomeus van Joux, bisschop van Laon⁵⁾. Men weet immers dat de paus op 18 november 1119 te Breteuil was en op 20 november te Beauvais⁶⁾. Het pauselijk gevolg is dus vanuit Reims naar het noordwesten vertrokken en heeft de meer dan 45 km naar Laon afgelegd, om van daaruit naar het westen te trekken tot Breteuil, waarna men terug naar het zuiden zwenkte om langs Beauvais en Gisors⁷⁾ op 27 november te Parijs (Saint-Denis) aan te komen.

Deze rondreis door Noord-Frankrijk werd op korte tijd gemaakt,

¹⁾ Ph. JAFFÉ, S. LOEWENFELD e.a., *Regesta pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum 1198*, 2 dln., Leipzig, 1885-1888 (afgekort als J.L.), nr. 6782 (4960).

²⁾ J.L., dl. I, Leipzig, 1885, blz. 790.

³⁾ *Vita A*, MGH.SS., 12, Hannover, 1856, blz. 678: «Igitur non post multum temporis domnus papa Laudunum venit...»; *Vita B*, AA.SS. dl.I juni, blz. 819E, nr. 38: «Quo deducto et finito Concilio, papa non post multum Laudunum devenit...».

⁴⁾ *De miraculis s.Mariae Laudunensis*, MGH.SS., 12, Hannover, 1856, blz. 655: «...sese finito concilio protinus Laudunum iturum...Venientem postea sicut promiserat...». De schrijver van het *De miraculis*... wordt hier voorlopig nog als Herman van Doornik betiteld, zolang niet definitief bewezen is dat Herman van Doornik en Herman van Laon twee verschillende personen zijn.

⁵⁾ Volgens de stamboom gepubliceerd in A. de FLORIVAL, *Étude historique sur le XIIe siècle. Barthélemy de Vir, évêque de Laon*, Parijs, 1877, na blz. 215, was Bartholomeus een neef van Calixt II.

⁶⁾ J.L., 6783 en 6784 (4961). *Briteoli* is Breteuil, dep.Oise, arr. Clermont; Beauvais, hoofdpl. dep. Oise, 28 km ten zuiden van Breteuil. Voor de bul gegeven te Breteuil vindt men in J.L. 6783 de opmerking «Notae temporis sunt vitiosae». De tijdsaanduiding (18 nov.) past nochtans perfect in het itinerarium van de paus en de chronologische elementen in de uitgave van Ch. DUVIVIER, *Recherches sur le Hainaut ancien (pagus Hainoensis) du VIIe au XIIe siècle*, Brussel, 1865, blz. 519-522, nr. CVIII, kloppen, behalve dat het tweede pontificaatsjaar van Calixt II wordt aangeduid, terwijl hij pas op 2 februari 1119 werd verkozen en op 9 februari werd gekroond.

⁷⁾ «Gisortium» of «Gisorium» is Gisors, dep.Eure, arr. Les Andelys.

tussen 11 en 27 november. De afstand tussen Reims en Breteuil, die toch langs Laon om ongeveer 160 km bedraagt, werd op zeven dagen afgelegd, wat een gemiddelde geeft van meer dan 22 km per dag. Voor een pauselijk gevolg, dat grotendeels uit oudere mensen bestond, is dat een vrij hoog gemiddelde. Calixt II kan dan ook onmogelijk lang te Laon zijn gebleven, al was er ongetwijfeld wel tijd voor een gesprek met de bisschop. Volgens Herman van Doornik hebben Norbert en zijn gezellen dan ook van Bartholomeus overvloedig de gelegenheid gekregen zich met de paus te onderhouden⁸). Deze uitspraak is wellicht nog verenigbaar met het reisschema van de paus, maar dat de paus enkele dagen te Laon zou hebben uitgerust⁹), is moeilijker aanvaardbaar. Calixt II kan pas ten vroegste op 13 november 1119 te Laon zijn aangekomen en hij was ten laatste op 18 november reeds meer dan 100 km verder, nl. te Breteuil. Het verblijf van de paus te Laon moet dus vallen tussen 13 en 15 november 1119.

Calixt II, de vroegere aartsbisschop Guido van Vienne, stelde ongetwijfeld belang in de heropbouw van de stad Laon en de hervorming van dat bisdom na het dieptepunt van 1112¹⁰), een materiële en geestelijke hervorming waaraan Bartholomeus sedert zeven jaar werkte. In 1112 en 1113 waren twee grote bedeltochten met de relieken van Laon gehouden¹¹) om fondsen te verzamelen voor de heropbouw van de kathedraal, die reeds op 6 september 1114 door aartsbisschop Radulf van Reims kon worden gewijd¹²).

In dat perspectief van de geestelijke en materiële wederopbouw wilde Bartholomeus ook aan Norbert een taak toekennen¹³). Daartoe had hij gedacht aan een hervorming van het Sint-Maartenskapittel, die hij aan

⁸) *De miraculis...*, blz. 655: «...tunc et demum Norbertum et socios eius colloquio ipsius habundantissime sanciavit.»

⁹) *De miraculis...*, blz. 655: «...et per aliquot dies ibi requieturum sufficienterque eis collocuturum...». Weliswaar wordt hier enkel de bedoeling van de paus weergegeven. Een rustperiode van verscheidene dagen te Laon is niet mogelijk.

¹⁰) Bisschop Gualdricus werd vermoord op 25 april 1112. Zie over die woelige periode o.m. Ch. PETIT-DUTAILLIS, *Les communes françaises. Caractères et évolution des origines au XVIIIe siècle (L'évolution de l'humanité)*, Parijs, 1947, blz. 86-91.

¹¹) Van 27 juni 1112 tot 21 september 1112 en van 23 maart 1113 tot 6 september 1113.

¹²) *De miraculis...*, blz. 654; P.B. GAMS, *Series episcoporum...*, blz. 559; *Histoire de Laon...*, Toulouse, 1987, blz. 83; E.-R. LABANDE, *Guibert de Nogent. Autobiographie*, Parijs, 1981, blz. 359; G. NIEMEYER, *Die Miracula s.Mariae Laudunensis des Abtes Hermann von Tournai*, in *Deutsches Archiv*, 1971, XXXV, blz. 136.

¹³) Enzo Ch. DEREINE, *Les origines de Prémontré*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1947, XLII, blz. 367: «Barthélemy...forme le projet d'utiliser...cette force religieuse...».

Norbert wilde opdragen. Dit wordt het duidelijkst uitgedrukt door Herman van Doornik die vermeldt dat Bartholomeus Norbert trachtte te overreden en daartoe een beroep deed op de tussenkomst van de paus om Norbert aan te sporen¹⁴). Het ligt trouwens voor de hand dat de concrete manier waarop Norbert in het bisdom Laon een functie moest krijgen, aan Bartholomeus werd overgelaten.

Spijtig genoeg is het niet mogelijk de toestand van het Sint-Maartenskapittel in 1119 te schetsen. Verscheidene auteurs stellen dat Bartholomeus in 1112, bij zijn ambtsaanvaarding, de seculiere kanunniken van Sint-Maarten door reguliere heeft vervangen¹⁵). Vóór 1124 bezitten we slechts drie oorkonden van Bartholomeus voor Sint-Maarten, twee die de datum 1117¹⁶) dragen en één van 1123¹⁷), waarin de daar levende kanunniken als regulieren worden aangeduid¹⁸). In de omstreken oorkonde van 1124¹⁹) wordt de voorgeschiedenis van Sint-Maarten aldus

¹⁴) *De miraculis...*, blz. 656: «Videns ergo episcopus praefatum Norbertum religiosam et pauperem vitam velle sectari, suadere coepit ei, ut in eadem sancti Martini ecclesiola remaneret; papam etiam rogavit, ut exinde eum admoneret.»

¹⁵) Ch. GOMART, *Notice sur l'abbaye de Saint-Martin de Laon*, Laon, 1869, blz. 6, meldt enkel dat Bartholomeus sedert zijn ambtsaanvaarding in 1112 zonder ophouden voor de hervorming van Sint-Maarten werkte. Latere auteurs maakten daarvan dat hij in 1112 reeds een hervorming doorvoerde, zie A. BIVER, *L'abbaye royale de Saint-Martin de Laon des origines à l'union à l'évêché (1124-1731)*, Parijs, 1912, blz. 4; N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, dl.II, Straubing, 1952, blz. 509; M. PETRY, *Die ältesten Urkunden und die frühe Geschichte des Prämonstratenserstiftes Cappenberg in Westfalen*, in *Archiv für Diplomatik*, 1973, XIX, blz. 37.

¹⁶) Uitg. C.L. HUGO, *Sacri et canonici Ordinis Praemonstratensis Annales*, dl.I, Nancy, 1734, kol.XLI-XLII: «Actum Lauduni 4 nonas Novembris, feria 2, luna 17. Anno Incarnationis Dominicae 1117, indictione 10, epacta 7, concurrente 1°. Ego Radulfus Sanctae Mariae cancellarius relegi.» De uitgave van A.de FLORIVAL, *Étude historique sur le XIIe siècle*, Parijs, 1877, blz. 281-283, nr. 13, is afhankelijk van C.L.Hugo. De tweede oorkonde draagt ongeveer dezelfde datum, behalve dat het twaalfde indictiejaar wordt aangeduid; uitg. A.de FLORIVAL, *o.c.*, blz. 383-384, nr. 14. De chronologische gegevens kloppen geenszins: 4 Nónas is een vrijdag in 1117; de twaalfde indictie en epacten 15 horen bij 1119; de concurrenten zijn 7 in 1117 en 1 in 1118.

¹⁷) Uitg. A.de FLORIVAL, *Étude historique sur le XIIe siècle*, Parijs, 1877, blz. 298-299, nr. 26: «...fratribus in nova ecclesia beati Martini regulariter viventibus...». Deze oorkonde draagt in de uitgave het jaartal 1122, doch de andere drie chronologische gegevens wijzen op 1123.

¹⁸) Voor de oorkonden van 1117 zie C.L. HUGO, *o.c.*, kol. XLI: «...ad subsidium canonicorum ibidem Deo regulariter servientium...»; uitg. A.de FLORIVAL, *o.c.*, Parijs, 1877, nr. 14, blz. 284: «...canonicam sub regula beati Augustini vitam...».

¹⁹) Zie de *Lijst van oorkonden...*, in *Anal.Praem.*, 1975, LI, nr. 15, blz. 145-146. Toe te voegen is de afwijzende kritiek van F.J. FELTEN, *Norbert von Xanten. Vom Wanderprediger zum Kirchenfürsten*, in *Norbert von Xanten...Festschrift...Xanten*, Keulen, 1984, noot 138. Iedereen zal het wel met hem eens zijn dat deze oorkonde niet «ohne weiteres kann benutzt werden» en iedereen zal ook wel een nieuwe uitgave wensen, gesteund op een betere tekstoverlevering, maar bestaat die wel?

beschreven dat er eerst seculiere kanunniken woonden, die nadien door reguliere werden vervangen. Daarna zou Norbert in 1124 het kapittel hebben overgenomen²⁰). In de oorkonden vindt men geen woord over de plannen van Bartholomeus in november 1119. Dit schijnt erop te wijzen dat het inderdaad bij plannen gebleven is en dat Norbert nooit ter plaatse een hervormingspoging heeft gewaagd. Op grond van de oorkonden moet men besluiten dat Sint-Maarten in 1117 en 1123 door regulieren werd bewoond, wat blijkbaar nog steeds het geval was in 1124. Tenzij men zou aannemen dat het kapittel tussen eind 1117 en 1124 nog tweemaal van bewoners is veranderd, was het in november 1119 de bedoeling Norbert aan het hoofd te plaatsen van een groep reguliere kanunniken²¹).

Ook in de verhalende bronnen worden de contacten van Norbert met Sint-Maarten in de winter van 1119-1120 slechts fragmentair en niet volledig gelijkkluidend beschreven, nl. bij Herman van Doornik en in de beide *Vitae Norberti*. Volgens Herman van Doornik had de bisschop van Laon in dit kerkje, dat destijds voor de muren van Laon was gelegen, reeds dikwijls geestelijken geplaatst, doch zij waren er niet in geslaagd het kapittel tot bloei te brengen, zodat het terug in handen van de bisschop was gekomen²²). Bartholomeus trachtte dan Norbert te overtuigen om daar zijn intrek te nemen en riep ook de hulp in van de paus om hem daartoe aan te sporen. Maar Norbert begreep hun bedoelingen en antwoordde dat hij niet van grotere rijkdommen afstand had gedaan te Keulen om er nu kleinere na te streven te Laon. Hij gaf nog een tweede reden op voor zijn weigering, nl. dat hij niet in steden wilde verblijven, maar liever in verlaten en onontgonnen gebied²³).

²⁰) C.L. HUGO, kol. XLII: «...ecclesia B.Martini de suburbio Laudunensi, quae prius saecularium clericorum fuerat, quidam fratres nostris temporibus ad regulariter vivendum se transtulissent, atque aliquamdiu inibi commorantes...imperitia et negligentia...novissime anxii de loci istius dejectione solliciti...in hanc sententiam declinavimus, ut fratris Norberti, qui in Vosagi silva apud Praemonstratum...».

²¹) Enzo M.D. LAMBERT, *Medieval Heresy*, Londen, 1976, blz. 44.

²²) *De miraculis...*, blz. 655-656: «Erat tunc extra muros urbis Laudunensis quaedam ecclesiola in honore sancti Martini constructa, in qua iam idem episcopus multociens clericos religiosos, qui Deo servirent, posuerat. Sed nullo ibi proficere valente, eadem ecclesiola in ipsius manu redierat.»

²³) *De miraculis...*, blz. 656. Deze reden vindt men ook in de *Sigeberti continuatio Praemonstratensis*, MGH., SS., 6, blz. 448: «...cum ei aecclesia beati Martini a predicto episcopo offerretur, tum propter urbis viciniam, tum quia eiusdem aecclesiae clerici propositi et vitae eius austeritatem horrebant, eam reliquit...». De hele tekst werd in kleine letters afgedrukt als afhankelijk van de *Vita Norberti*, ondanks het feit dat het argument van de nabijheid van de stad niet in de *Vitae* voorkomt. Dezelfde tekst ook in

Op te merken valt vooreerst dat Herman met geen woord rept over een abtsverkiezing te Sint-Maarten. Bartholomeus zou enkel gevraagd hebben dat Norbert in Sint-Maarten zou blijven²⁴). Verder komt Norberts weerstand tegen het eerste plan van Bartholomeus in de tekst ongewoon scherp tot uiting²⁵). Tenslotte zijn de beide argumenten die Norbert aanhaalt volkomen nieuw. Het eerste wijst het plan van Bartholomeus af uit geest van armoede, wat op het eerste gezicht zou kunnen doen vermoeden dat Sint-Maarten door seculiere kanunniken was bevolkt. Het tweede oppert bezwaren tegen een verblijf in de stad, waartegen Norbert in 1124, bij de overname van Sint-Michiels, noch bij de latere overname van Sint-Maarten, geen bezwaren meer schijnt te hebben gehad. Men ziet wel enigszins klaarder in deze problemen als men opmerkt dat Herman later, bij de overname van Sint-Maarten door de premonstratenzers, aanstipt dat Norbert vroeger geweigerd had daar te verblijven²⁶). De bedoeling van Bartholomeus, waartegen Norbert zich verzette, zou dus een vast verblijf in dat kerkje zijn geweest.

Heel anders is de voorstelling van zaken in de *Vita Norberti A*. Op aanraden van Bartholomeus zouden de kanunniken van Sint-Maarten Norbert tot abt hebben gekozen en hem hebben gepostuleerd zowel bij de bisschop als bij de paus. Norbert moest dan aan de paus een antwoord geven, wat hij op zeer diplomatische wijze deed. Vooreerst herinnerde hij de paus aan de opdracht het woord Gods te prediken die hij zowel van zijn voorganger, Gelasius II, als van hemzelf had ontvangen. Toch wilde Norbert niet zijn eigen zin doen, zo zegde hij, en hij ging dus akkoord met het voorstel overste van Sint-Maarten te worden, doch hij stelde één voorwaarde. Er was namelijk iets dat hij zonder groot gewetensbezwaar niet kon laten vallen²⁷), nl. zijn *propositum*²⁸),

Roberti canonici S. Mariani Autissiodorensis chronicon, MGH., SS., 26, blz. 230-231 (begin 13de eeuw), waar weerom de afhankelijkheid van de *Vita Norberti* wordt aangeduid, terwijl de tekst identiek is met de bovenstaande uit de *Continuatio*. Over deze afhankelijke bronnen ook de *Inleiding tot de Vita Norberti B*, in *Anal. Praem.*, LXVI, nr. 3-4, blz. 149.

²⁴) *De miraculis...*, blz. 656: «...suadere coepit ei, ut in eadem sancti Martini ecclesiola remaneret...».

²⁵) *De miraculis...*, blz. 656: «Sed Norbertus intelligens eius conatus...».

²⁶) *De miraculis...*, blz. 157: «...rogavit domnum Norbertum, ut aliquos ex ipsis (fratribus) in supradicta beati Martini ecclesiola, in qua ipse rogatus remanere noluerat, poneret.»

²⁷) Zulk onaantastbaar «propositum» vindt men ook in de *Vita Gerlaci*, AA. SS., dl. I jan., blz. 306-320, en een eeuw later bij Frans van Assisi, daarover H. GRUNDMANN, *Ausgewählte Aufsätze*, dl. I, Stuttgart, 1976, blz. 118 en 184. Over het «propositum» bij Ailbert, zie H. DEUTZ, *Geistliches und geistiges Leben im Regularkanonikerstift Klosterrath im 12. und 13. Jahrhundert*, Siegburg, 1990, blz. 102.

²⁸) «Propositum» heeft in de middeleeuwse bronnen uiteenlopende betekenissen:

zijn levensideaal. Hij kan niet anders dan eisen dat ook de kanunniken van Sint-Maarten dat levensideaal als leefregel aanvaardden. Dit *propositum*, dat voor Norbert als heilig en onaantastbaar gold, bestond erin andermans bezit niet na te streven²⁹); het ontvreemde niet terug te eisen met processen, noch voor de wereldlijke rechtbank, noch met gerechtelijke aanklachten³⁰); voor geen enkele belediging of onrecht iemand in de kerkelijke ban te slaan, kort samengevat: hij wil volgens de beste opvatting een zuiver evangelisch en apostolisch leven leiden³¹).

Dit levensideaal dat Norbert ten overstaan van de paus zou hebben uitgesproken, vindt men niet terug in de *Vita B*. Het geeft zijn opvattingen weer op twee belangrijke punten. Vooreerst de houding tegenover de aardse goederen. Zij mogen geen aanleiding geven tot strijd en tweedracht. Daarom mag men andermans goed niet willen verkrij-

voornemen, opzet, voorstel, doel, ideaal, maar ook de levensregel en de levenswijze die daaruit volgt. Zo reeds in de apocriefe Apostelacten, zie E. WERNER, *Häresie und Gesellschaft im 11. Jahrhundert*, Berlijn, 1975, blz. 35; in de *Vita Antonii*, zie L.Th.A. LORIÉ, *Spiritual Terminology in the Latin Translations of the Vita Antonii*, Utrecht, 1955, blz. 80-81 en 86, en bij Augustinus, zie A. ZUMKELLER, «*Propositum*» in *seinem spezifisch christlichen und theologischen Verständnis bei Augustinus*, in *Homo spiritualis. Festgabe für Luc Verheijen OSA*, Würzburg, 1987, blz. 295-310. De term wordt in alle twaalfde-eeuwse kloosterstichtingen gebruikt, soms in de zin van de geschreven of ongeschreven wet van de stichter, voorafgaand aan de definitieve regelkeuze. Men vindt de term ook bij de ketters, b.v. bij Waldes, zie K.V. SELGE, *Die ersten Waldenser*, dl.II, Berlijn, 1967, blz. 285 (Index). In de betekenis van de levenswijze van de «Wanderpredigt», vindt men het woord o.m. in de *Vita s. Stephani Obaziniensis*, uitg. St. BALUZE, *Miscellanea*..., dl.IV, blz. 150, 152, 163, b.v. blz. 150: «Habeat autem in hoc proposito socium et sodalem quendam Petrum nomine...».

²⁹) Dat dit Norberts overtuiging was, vindt men ook terug in het getuigenis van Bartholomeus in diens oorkonde van 1121, *Lijst van oorkonden*..., nr. 4, blz. 141-142: «Norbertus, sicut aliene rei minime cupidus...».

³⁰) In de sententies van de school van Laon vindt men reeds dat de religieuzen hun bezit niet uit begeerlijkheid (*cupiditas*) mogen terugeisen en daarvoor beroep doen op het gerecht, maar enkel omdat de ontvreemders zich zouden beteren of omdat zij hun confraters daarmee zouden kunnen onderhouden, zie O. LOTTIN, *Nouveaux fragments théologiques de l'école d'Anselme de Laon. Manuscrits de Munich*, in *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 1946, XIII, blz. 213, nr. 295: «Quod possint religiosi sua bona repetere». Evenzo in de regel van Grandmont, *P.L.*, 204, kol.1142A, 1141B, 1150B, en speciaal over het vermijden van processen, kol.1149A: *Caput XXIV: De chartis causa placitandi non habendis*, en kol.1150C: *Caput XXXI: De causis non agendis et testimoniis non perhibendis*. De geweldloosheid was ook een bevel van Robrecht van Arbrissel aan Fontevraud, zie o.m. J.L. 7528 (5394) van 1131, jan. 18, en *P.L.*, 179, kol.118-119.

³¹) *Vita A*, blz. 678: «Propositum enim nostrum est, aliena non quaerere, rapta cum placitationibus vel iusticiis secularibus vel querimoniis nullatenus repetere, pro nullis illatis iniuriis sive dampnis ullum vinculis anathematis innodare, sed ut breviter omnia concludam, secundum saniores intellectum pure evangelica et apostolica vita praelegi vivere.»

gen³²⁾ en eigen goed dat wordt afgenomen niet teruggeisen. Deze extreem evangelische eis wordt uiteraard gesteld vanuit de twaalfde-eeuwse toestanden, wanneer processen vrijwel eeuwigdurend bleven aanslepen en een blijvende oorzaak vormden van veten en onheil³³⁾. Norberts maatschappijkritiek verwijst naar de radicale evangelische oplossing om aan deze wantoestanden een eind te stellen. Aards goed is voor hem niet de moeite om voor te vechten. Wie een vredesapostel wil zijn, moet het kwaad in de wortel uitroeien, nl. de drang naar macht en bezit. Norbert gaat hier veel verder dan de gebruikelijke kerkelijke methode om de godsvrede te begunstigen. Hij wil de vrede niet nastreven door geleidelijk aan minder tijd vrij te laten voor de strijd, nl. door het verbieden van de oorlog op steeds meer dagen. Hij predikt de radicale methode, het uitroeien der oorzaken tot onenigheid.

Norbert beloofde dus de lastige opdracht aan te nemen op voorwaarde dat de kanunniken van Sint-Maarten die levensnorm aanvaardden³⁴⁾.

Het tweede punt van Norberts levensideaal bestaat uit het verbod de kerkban uit te spreken voor aangedane beledigingen of onrecht. Wellicht lag het niet in zijn bedoeling de kerkban over de hele lijn uit te schakelen. Waarschijnlijk zou hij, ook in deze levensperiode, wel akkoord zijn gegaan met een gebruik van het wapen van de kerkban tegen ketterij bijvoorbeeld, die als het absolute kwaad en een aantasting van de bestaande maatschappij-ordening werd ervaren. Doch de kerkban mocht geen wapen worden in de handen van de kerkelijke waardigheidsbekleders om hun persoonlijke veten uit te vechten. Op dat ogenblik werd de kerkelijke straf tot een machtsmisbruik. Ook deze bepaling van Norbert verwijst naar bekende wantoestanden in het begin der twaalfde eeuw. Zoals de wereldlijke vorsten bij de minste gelegenheid naar de wapens grepen, zo gebruikten sommige geestelijke gezagdragers, behalve de wapens, ook nog de kerkban tegen degenen die hun plannen dwarsboomden. Hoewel de gevolgen van de kerkban theoretisch zeer zwaar bleven, vooral dan het feit dat de geëxcommuniceerde na één jaar en één dag zelfs geen gehoor meer kreeg voor de wereldlijke rechtbank, toch bracht het veelvuldig uitspreken van de kerkban een

³²⁾ Zie de uitdrukking van Bartholomeus in noot 29.

³³⁾ Zie daarover o.m. I. van 't SPIJKER, *Als door een speciaal stempel. Traditie en vernieuwing in heiligenlevens uit Noordwest-Frankrijk (1050-1150)*, Hilversum, 1990, blz. 30 en 153.

³⁴⁾ *Vita A*, blz. 678.

gewenning teweeg en in de praktijk veranderde er vaak weinig aan het dagelijks leven van de veroordeelde.

Ook dit voorschrift van Norbert moet ongetwijfeld worden gezien in verband met zijn vredesideaal. Niet alleen de strijd met de materiële wapens moet ophouden, maar ook met de geestelijke. Het middel daartoe is niet een geleidelijke vermindering van de toegelaten tijd om te vechten, maar een grondig aanpakken van de machts- en bezitsdrang van de mens, m.a.w. het prediken van de onthechting.

Men mag zeggen dat Norberts *propositum* veel gelijkenis vertoont met het hedendaagse ideaal van geweldloosheid. Dezelfde overtuiging lag eraan ten grondslag, nl. dat geweld niet met geweld kan worden bestreden. Doch Norberts opvatting pakt het probleem grondiger aan. Niet het geweld als zodanig moet worden bestreden, maar de diepere oorzaken ervan, de machts- en bezitsdrang van de mens. Zodoende liggen Norberts vredeszending en zijn prediking van de armoede in dezelfde lijn. De onthechting is de voorwaarde voor de vrede.

Waarom komt dat *propositum* van Norbert, dat zo evangelisch klinkt, niet voor in de *Vita B*? Meende de auteur wellicht dat de doorsnee kloosterling voor wie hij schreef, beter geen kritiek op de maatschappij uitoefende en dat hij geen uitstaans had met het beheer van goederen en het uitspreken van de kerkban? Of heeft hij deze passage weggelaten omdat ze in tegenspraak was met wat Norbert zelf later te Maagdenburg had moeten doen? Daar had hij namelijk wel degelijk de ontvreemde goederen van het aartsbisdom moeten terugvorderen en daartoe uiteindelijk de kerkban uitgesproken³⁵). Het beklemtonen van die ommezwaai in Norberts houding kon inderdaad aan Norberts vijanden, waartegen de *Vita B* zich meermaals afzet³⁶), aanleiding tot kritiek geven.

Dit alles lijkt de historische betrouwbaarheid van Norberts *propositum*, zoals het in de *Vita A* wordt weergegeven, te verhogen. Het schijnt te behoren tot de primitieve laag van inlichtingen, vóórdát de *Vita Norberti* door de hiërarchie van de orde werd gestroomlijnd. Vanzelfsprekend is de dialoogvorm waarin deze gedachten werden gegoten weerom een staaltje van de levendige retoriek waarin de auteur van *Vita*

³⁵) W.M. GRAUWEN, *Norbertus, aartsbisschop van Maagdenburg, (1126-1134)*, Brussel, 1978, blz. 333-336.

³⁶) Zie de verwijzingen in de *Inleiding tot de Vita Norberti A*, in *Anal.Praem.*, 1984, LX, nr. 1-2, blz. 30, en de *Inleiding tot de Vita Norberti B*, in *Anal.Praem.*, 1990, LXVI, nr. 3-4: *De polemische accenten in de Vita B*.

A uitmuntte en het zou naïef zijn hierin authentieke woorden van Norbert te willen zien. De inhoud echter lijkt zo origineel, zo extreem-evangelisch en maatschappijkritisch en zozeer in overeenstemming met de leer van de *Wanderprediger* dat men mag aannemen dat de auteur van *Vita A* hier niet zijn eigen opvattingen weergaf, maar in alle eerlijkheid die van Norbert wilde beschrijven³⁷⁾.

Een derde versie geeft de *Vita B*. Bartholomeus en de paus plegen overleg hoe ze Norbert te Laon kunnen vasthouden, waarop de bisschop hem de kerk van Sint-Maarten aanbiedt, waarin slechts een paar kanunniken verblijven³⁸⁾. Norbert zou vooreerst zonder meer hebben geweigerd³⁹⁾. Toen hij echter tegenover de paus niet ongehoorzaam durfde te zijn, stelde hij zijn voorwaarden, die veel minder concreet worden omschreven dan in de *Vita A*. Hij eist van de kanunniken een evangelische en apostolische levenswijze die erin bestaat dat zij navolgers van Christus dienen te zijn en verachters van de wereld. Zij moeten vrijwillig arm worden en leren schande en beledigingen verdragen evenals spot, honger, dorst en naaktheid. De voorschriften en leefregels van de H. Vaders dienen ze gehoorzaam op te volgen⁴⁰⁾.

Dit programma van *Vita B* is voorzeker evangelisch, doch duidelijk minder concreet, minder origineel en minder extreem dan dat van *Vita A*. Het ligt veel meer in de lijn van de algemeen aanvaarde kloosterlijke spiritualiteit. Het navolgen van Christus en het beoefenen van armoede en onthechting was tenslotte niets nieuws. Het kon terecht van alle reguleren worden geëist.

Spijtig genoeg weet men niet of Norbert alleen maar zijn eisen tegenover de kanunniken heeft uiteengezet, of ook een tijdlang bij hen heeft verbleven om een hervormingspoging te wagen. Volgens de bronnen hebben de bewoners van Sint-Maarten onmiddellijk zijn levensideaal verworpen⁴¹⁾, maar het behoort tot de hagiografische methode

³⁷⁾ Zelfs indien het antwoord van Norbert aan de paus en dat van de kanunniken van Sint-Maarten aan Norbert latere toevoegingen zouden zijn in de *Vita A*, dan worden zij daardoor niet waardeloos. Zij leveren dan wellicht het bewijs dat iemand vanuit zijn kennis van Norbert, een correctie heeft willen aanbrengen.

³⁸⁾ G. HERTEL, *Leben des heiligen Norbert*, Leipzig, 1883, blz. 22, noot 1, meent dat dit onwaar is en dat Sint-Maarten op dat ogenblik leeg stond. Daarvoor bestaat echter geen bewijs. Herman van Doornik zegt wel dat Bartholomeus reeds verscheidene pogingen had gedaan tot hervorming, doch dat de kerk in zijn handen was teruggekeerd.

³⁹⁾ *Vita B*, blz. 819E, nr. 38: «...qui omnibus modis renuebat.»

⁴⁰⁾ *Vita B*, blz. 819F, nr. 39.

⁴¹⁾ Evenzo nog in het *Balduini Ninovensis chronicon*, (oudste gedeelte tot 1294) met de *Vita B* als model, *MGH.*, *SS.*, 25, blz. 527: «Canonici vero eiusdem ecclesie Norberti

om de mislukkingen van de heilige weg te moffelen. In ieder geval kan een experiment in die zin — als er een geweest is — niet lang hebben geduurd. Het plan werd immers door Bartholomeus voorgesteld en door de paus gesteund. Deze laatste verbleef te Laon omstreeks 13 — 15 november 1119 en reeds gedurende de wintermaanden van 1119-1120 werd, na veel aarzeling en omzwervingen, Prémontré als stichtingsplaats uitgekozen. Norbert kan dus ten hoogste enkele weken te Sint-Maarten hebben verbleven en zelfs dat lijkt onwaarschijnlijk. Uit alle bronnen blijkt immers overduidelijk dat hij op dat ogenblik geenszins de bedoeling had zich daar te vestigen en enkel de paus en Bartholomeus wilde overtuigen dat hun plan niet met zijn wezensopdracht strookte.

De wijze waarop hij voor de opdracht bedankte wordt weerom heel anders beschreven in de *Vitae* en door Herman van Doornik. Volgens de beide *Vitae* stelde Norbert zijn leefregel als een soort van ultimatum dat door de kanunniken, verschrikt door zijn woord en voorkomen, werd afgewezen⁴²). De redenen die worden opgegeven zijn in beide *Vitae* wel verschillend, overeenkomstig de voorafgaande verschillende leefregel. In de *Vita B* wijzen de kanunniken Norberts voorstel af omdat hij hun levensgewoonten en die van hun voorgangers niet kent; in de *Vita A* komt daar nog bij dat zij vreesden dat hun bezit zou worden ontvreemd en niet teruggegeven, dat zij een klacht zouden neerleggen en het zou niet baten, een vonnis uitspreken en zij zouden niet gevreesd worden⁴³).

Hun besluit bij dat alles is steeds hetzelfde: laat ons liever zo verder leven. God wil wel kastijden maar niet doden⁴⁴). Deze reactie is begrijpelijker in de context van de *Vita A* dan in die van *Vita B*. Het *propositum* van Norbert was inderdaad volkomen nieuw en ongehoord, terwijl de leefregel die in de *Vita B* wordt beschreven door zijn algemeenheid niets bepaald afschrikwekkends had. Men kan zich moei-

videntes inflexibilem severitatem et arduum propositum, cum eum omnimodis renuissent, dicentes: 'Castigare quidem vult Deus,...'. Zie de *Inleiding tot de Vita Norberti B*, in *Anal.Praem.*, 1990, LXVI, nr. 3-4, blz. 150.

⁴²) *Vita A*, blz. 678-679; *Vita B*, blz. 819F, nr. 39. Dit wordt nog scherper uitgedrukt in de tekst van het *Balduini Ninovensis chronicon*, *MGH.,SS.*, 25, blz. 527, waar sprake is over een onbuigzame strengheid van Norbert en een hard «propositum», zie de vorige voetnoot. Deze passage werd in klein lettertype gezet als afhankelijk van de *Vita Norberti B*, doch de klemtoon ligt hier veel meer op Norberts strengheid en op de afwijzing door de kanunniken.

⁴³) *Vita A*, blz. 679.

⁴⁴) II Kor. 6,9.

lijk voorstellen dat de kanunniken van Sint-Maarten zo hevig zouden hebben gereageerd op de eis dat zij navolgers van Christus en verachters van de wereld dienden te zijn of dat zij beledigingen, spot, honger en dorst moesten kunnen verdragen. Enkel de eis dat zij vrijwillig arm dienden te worden was van aard reactie te wekken indien zij seculiere kanunniken waren, wat echter niet het geval schijnt geweest te zijn⁴⁵). De volgorde van het verhaal lijkt hier dus nogmaals logischer in de *Vita A* en de *Vita B* heeft blijkbaar Norberts *propositum* «aangepast» aan een kloosterlijk publiek.

De auteurs van beide *Vitae* vinden deze handelwijze van Norbert blijkbaar bijzonder handig en stippen aan dat hij op die manier gehoorzaamde aan de paus en toch van de gehoorzaamheid wist ontslagen te worden zonder ongehoorzaam te zijn⁴⁶). Op het eerste gezicht blijkt hieruit wel een verwonderlijke morele opvatting, aangezien Norbert zelf de opdracht had doen mislukken. De *Vitae*-schrijvers hebben blijkbaar geoordeeld dat het levensideaal van Norbert boven de opdracht van de paus ging, m.a.w. dat het persoonlijk geweten boven alles dient gevolgd te worden.

Herman van Doornik heeft nogmaals een andere voorstelling van zaken. Bartholomeus zou reeds vaak gepoogd hebben Sint-Maarten te hervormen, doch zonder succes. Daarna bood hij dat kerkje aan Norbert aan. Deze begreep echter diens bedoeling en antwoordde dat hij geen grote rijkdommen te Keulen had achtergelaten om er kleinere na te streven te Laon en dat hij niet in steden wilde verblijven, maar liever in verlaten en onontgonnen gebied⁴⁷).

Herman voert hier twee argumenten aan waarvan het eerste voor Norbert zeker zwaarder woog dan het tweede. Dat hij één jaar na afstand van zijn goederen gedaan te hebben, onder geen beding opnieuw met goederenbeheer wilde te maken hebben, lijkt volkomen aanvaardbaar⁴⁸). Het tweede argument, dat Sint-Maarten te dicht bij de stad lag, zal wel minder doorslaggevend zijn geweest. Van dat

⁴⁵) Volgens M. PETRY, *Die ältesten Urkunden und die frühe Geschichte des Prämonstratenserstiftes Cappenberg in Westfalen*, in *Archiv für Diplomatik*, 1973, XIX, blz. 37, waren het reguliere kanunniken sedert 1112.

⁴⁶) *Vita A*, blz. 679; *Vita B*, blz. 819G, nr. 39.

⁴⁷) *De miraculis...*, blz. 655-656. Zie noot 23.

⁴⁸) Volgens Herman werd blijkbaar aan Norbert gevraagd dat hij zich aan de kanunniken zou aanpassen; volgens de *Vitae* moesten integendeel de kanunniken zich aan Norberts leefregel aanpassen.

standpunt is Norbert ten minste sedert 1124 afgeweken, toen hij de Sint-Michielskerk te Antwerpen en Sint-Maarten te Laon aanvaardde.

Hoe verschillend de versies van de *Vitae* en van Herman van Door-
nik ook zijn, hierin althans komen ze overeen dat Bartholomeus,
gesteund door de paus, Sint-Maarten aan Norbert heeft aangeboden en
dat het voornaamste breekpunt Norberts levensideaal is geweest.

Zodoende was een eerste poging van Bartholomeus en de paus om
Norbert een vaste verblijfplaats te geven verijdeld. Men ontkomt niet
aan de indruk dat niet alleen de levenswijze van de kanunniken van
Sint-Maarten de oorzaak van de mislukking was en evenmin de ligging
van hun kapittel, maar dat Norbert zelf een psychologische weerstand
ondervond tegen de plannen die men voor hem smeedde⁴⁹⁾. Hijzelf
zocht niet echt een vaste verblijfplaats en hij bleef dan ook zeer lang
aarzelen en uitvluchten zoeken alvorens hij zich uiteindelijk gewonnen
gaf. Bartholomeus zal echter blijven aandringen, ook nadat hij niet
meer kon rekenen op de steun van de paus.

In Norberts leven betekent deze episode dan ook eerder een overwin-
ning dan een mislukking. Voorlopig slaagde hij erin zijn levensideaal
veilig te stellen. Norberts relaties met Sint-Maarten mogen niet worden
vergeleken met zijn mislukking te Xanten, waar hij als vurige bekeerling
tevergeefs getracht had zijn collega's tot het stipt onderhouden van de
regel van Aken te brengen. Uit die mislukking kan hij wel de overtui-
ging hebben opgedaan dat een kapittel van kanunniken met zijn
ingewortelde gewoonten en gebruiken — of misbruiken — vrijwel
onmogelijk te hervormen was.

Besluit:

Tussen 13 en 15 november 1119 heeft paus Calixt II een bezoek
gebracht aan bisschop Bartholomeus van Laon. Bij die gelegenheid
werd gepoogd Norbert in het kapittel van Sint-Maarten een vaste
verblijfplaats te geven, doch deze achtte dit plan in tegenspraak met zijn
wezensopdracht. Dit belangrijke *propositum* wordt enkel in de *Vita A*
duidelijk en betrouwbaar verwoord. Het is vrijwel de enige tekst
waaruit we de extreem-evangelische opvattingen van Norbert kunnen
leren kennen.

Mankevosstraat 71
B-1860 Meise

W.M. GRAUWEN, O. Praem.

⁴⁹⁾ Zie vooral *De miraculis...*, blz. 656: «Sed Norbertus intelligens eius conatus...».